

SCHWEITZER PÁL

AZ „IGAZ” ÉS A „VALÓDI”

Thomas Mann fogalmi ellentétpárja

József Attilának az író-t üdvözlő költeményében

Az alkalom

1937 januárjában járt utoljára Budapesten Thomas Mann. Hat magyarországi látogatása közül ez volt a legrövidebb: 13-án reggel érkezett Csehszlovákiából – ennek az országnak állampolgárságát néhány hónappal azelőtt nyerte el az 1933 tavasza óta teljesen már emigrációban élő író –, másnap délben pedig tovább is utazott.¹ Ez alkalommal a Szép Szó szerkesztői invitálásának tett eleget, hogy tartson fölolvast. „Csak azoknak a fiatal íróknak kedvéért tudom ezt megtenni, akik engem meghívtak, s akiknek irántam kifejezett érzései különösen ma igen jólesnek nekem” – idéz az Esti Kurír január 13-i, de az előző nap délutánján megjelent száma az írónak egy Budapestre küldött, de ma már föllelhetetlen leveléből.² A fölolvastásra még az ideérkezés napjának estjén került sor az akkori Izabella (ma Hevesi Sándor) téren álló Magyar (ma Pesti Magyar, nemrég még Nemzeti) Színházban. Mann az 1936. november 11-én írni kezdett és eredetileg csupán novellának elképzelt *Lotte Weimarban*³ egy részletét olvasta föl. Szabolcsi Miklós József Attiláról írt négykötetes monográfiája utolsó részében elbeszéli, hogy 16 éves gimnazistaként maga is jelen volt a fölolvastáson, amelynek keretében a regény zárójelenetéből „a Goethére a kocsiban várakozó Lotte” jelenetét adta elő a szerző.⁴ A monográfus emlékezetét azonban tévútra vezette az eseménytől elválasztó igen nagy, csaknem hat évtizedes időbeli távolság. Az általa említett, sokkal inkább a képzeletben, semmint a valóságban lejátszódó jelenet kétségkívül a regény egyik legérdekesebb és egymásnak ellentmondó értelmezésekre meg vitákra alkalmat adó része, amellyel kapcsolatban az írónak is többször tettek föl kérdéseket.⁵ Nem csoda hát, hogy Szabolcsinak is ez volt a legmaradandóbb olvasmányélménye a regénnyel kapcsolatban. Később tehát már úgy vélte, magának a szerzőnek szájából hallotta ezt a nevezetes részt. Viszont a

¹ Thomas MANN, *Naplók, I, 1918–1921, 1933–1939: Válogatás*, Bp., Európa, 1988, 443–444.

² *Thomas Mann és Magyarország*, vál., szerk., előszó MÁDL Antal, GYÓRI Judit, Bp., Gondolat, 1980, 268.

³ *Thomas Mann Selbstkommentare: „Lotte in Weimar”*, hrsg. von Hans WYSLING unter Mitwirkung von Marianne EICH-FISCHER, Frankfurt/M., Fischer Taschenbuch Verlag, 1996 (Informationen und Materialien zur Literatur), 7.

⁴ SZABOLCSI Miklós, *Kész a leltár: József Attila élete és pályája 1930–1937*, Bp., Akadémiai, 1998 (Irodalomtörténeti Könyvtár, 41), 730.

⁵ Lásd a 3. jegyzetben *i. m.*, 85–86, 104, 117–118; valamint BARTA János, *Látomás vagy valóság? (A „Lotte Weimarban” zárójelenetéről)* = B. J., *Évfordulók: Tanulmányok és megemlékezések*, Bp., Akadémiai, 1981, 375–382, 429–431.

valóság egészen más volt. A zárójelenet, illetve a regény azt magába foglaló utolsó (9.) fejezete megírásához csak bő 32 hónappal később, 1939. október 12-én látott neki Mann, és két hét múlva, 26-án készült el vele.⁶ Ami valóban elhangzott a fölolvadáson, arról másnap ekképp számolt be Bálint György a Pesti Naplóban. Az író „készülő Goethenovellájából olvasott, precíz és mégis bájos, germánul szabatos és mégis latinosan élénk modorában. Kis jelenetet varázsolt elénk 1816-ból: hogyan érkezik a *Werther* egykori Lottéja, egy reszkető fejű, idős hölgy Weimarba.”⁷ Ezek szerint azon az estén a Magyar Színházban Thomas Mann említett regényének első fejezetét vagy annak nagyobbik részét mutatta be a megjelenteknek. Ennyit a fölolvadás tartalmáról.

Ami a szervezőket, tehát a Szép Szó szerkesztőit illeti, a tervek szerint mindkét felelős szerkesztő közreműködést vállalt a fölolvadáson. Ignotus Pál előadását a vendég munkásságát méltató bevezetésnek szánták. József Attila pedig verssel köszöntötte volna Mannt, mielőtt az a színpadra lép. Közismert, hogy a vers elhangzását azzal az indokkal tiltotta meg a rendőri cenzúra, hogy a *Thomas Mann üdvözlése* nem politikamentes alkotás, nincsen tehát helye egy tisztán irodalminak meghirdetett nyilvános rendezvényen. A maga szempontjából voltaképp igaza volt a jobboldali államhatalom rendőrségének. A vers emlegette „nem egy szörny-állam iszonyata” meg az „ordas eszmék” és az általuk terjesztett „mérég”, valamint az az aggodalmas kérdés, hogy meddig lesz még hely, ahol fölolvashat az eltökélt náciellenessége miatt végül német állampolgárságától megfosztott emigráns, egyértelmű állásfoglalás volt a vendég politikai magatartása és általában az antifaszizmus mellett.

Egyedül Vágó Márta visszaemlékezései adnak valamelyes hírt a vers keletkezésének körülményeiről. Az itt olvashatók szerint a költő csak jó későn fogott neki a megírásnak. A vendég érkezését megelőző nap estébe hajló délutánján még semmi sem volt meg belőle papíron.

„Késő délután volt már. Sürgettem. Becsületbeli dolognak éreztem, és rettegtem a teljes letöréstől is, amit a meg nem írás jelentene. Izgatott az az abszolút biztonság, ahogy ígérte. Unottan legyintett. – Meglesz, nyugodjatok meg, meglesz. Itt nincs hiba – nézett fel keserű fintorral –, verset már akkor tudok írni, amikor akarok, csak élni nem tudok – fűzte hozzá ferde mosollyal.

Ez az óriási biztonság részben valami áldozathozási, önpusztítási technikán alapult nála. Mindig tudott magából verset facsarni, külső parancsra is, nemcsak belső kényszerből. De hátha ennek határa van valahol? – gondoltam – és hátha éppen most fog beleütközni ebbe a határba? – Ne aggódj – mondta Attila ingerülten, még némi humorral a szemében, de a hangjában nem –, hiszen világos, hogy mit kell róla írni! A mondanivaló a fejemben van, csak meg kell csinálni, ez az egész. Nyugalom.” Aztán nézeteltérése

⁶ Thomas MANN, *Tagebücher 1937–1939*, hrsg. von Peter de MENDELSSOHN, Frankfurt/M., S. Fischer, 1980, 486–487, 493.

⁷ BÁLINT György, *Thomas Mann felolvasott* = B. Gy., *A toronyőr visszapillant: Cikkek, tanulmányok, kritikák*, Bp., Magvető, 1966, II, 19; lásd még *Kortársak József Attiláról*, szerk. BOKOR László, kiad. TVERDOTA György, Bp., Akadémiai, 1987 (Új Magyar Múzeum, 13), I, 1922–1937, 455–456.

támadt a vendéglátójával, akinek lakásán történtek az elbeszéltek. „[...] felugrott és elment. [...] Egész éjjel dolgozott a kávéházban.”⁸

Pontosan így történt-e vagy sem, ebben nem lehetünk egészen biztosak, habár Vágó Márta könyvét általában megbízható forrásként tartja számon a József Attila-kutatás. Mindenesetre ez alkalommal a 20. századi magyar líra törzsállományába illeszkedő alkotás született. Iskolai tananyag lett belőle, és komoly része van benne, hogy hazánkban a német író életműve iránt nem lankad a figyelem és az érdeklődés. Nem áll szándékomban a költemény egészével foglalkozni, megtették ezt már mások.⁹ Csupán arra akarom felhívni a figyelmet, hogy szállóigévé vált és oly gyakorta idézett 14. sora – „az igazat mondd, ne csak a valódit” – megfogalmazásában minden valószínűség szerint a Thomas Mann egyik alig ismert írása nyomán keletkezett olvasói élményből merített ösztönzés is komoly szerepet játszott. Mielőtt azonban rátérnék az efelé mutató momentumok előszámolására, szólni kell arról, mi hangzott el már eddig az illető sor értelmezésével és ezzel szoros összefüggésben gondolati-kifejezésbeli forrásaival kapcsolatban.

Inspirációk

A kérdéses sor végső szövegének kialakítását két korábbi változat előzte meg: „az igazat mondd és ne a valódit”, illetve, egy lépéssel közelebb a véglegeshez, „az igazat mondd és ne a valódit”.¹⁰ Látni való, hogy a megkülönböztetni kívánt fogalmakat kezdetben sokkal határozottabban állította szembe egymással a költő. Olyanokként, mint amelyek között nem létezik korreláció, tehát mintegy kizárják egymást. Hogy az „igaz” és a „valódi” ugyanannak a létezőnek más és más szemléleti alapról történő appercepciója, következképpen kapcsolat és egyszersmind a szemléletmód totalitása tekintetében hierarchikus rendezettségi viszony érvényesül közöttük, ezt csak a harmadik nekifutással megfogalmazott szöveg mondja ki, amikor a gyökeres másneműséget kifejező „és ne” helyébe a fogalmak közti kapcsolatra utaló „ne csak” szavakat állítja.

A két fogalom, illetve szó közti szinonima jellegű rokonságból indult ki Lőrincze Lajos, amikor a jelentéstan oldaláról közelítette meg a költemény bennünket foglalkoztató sorát. Számos költői alkotásból – így József Attilától származókból is – kiemelt példák-
kal igazolja, hogy a két szó között rokonértelműség áll fenn nemcsak a köznyelvben, de gyakorta az írói-költői nyelvhasználatban is. Ezzel szemben hangsúlyozza azt az aligha kétségbe vonható tényt, hogy ezúttal a költő sajátos értelemmel ruházta föl mindkét fogalmat, aminek következtében nem rokonságuk, hanem ellentétes voltak kap nyomatékot. Amikor az üdvözlés során arra kéri az üdvözölt vendéget, hogy mondjon mást is, ne

⁸ VÁGÓ Márta, *József Attila*, kiad. TAKÁCS Márta, Bp., Szépirodalmi, 1975, 282–284.

⁹ VARGHA Kálmán (*Miért szép? Századunk magyar lírája verselemzésekben*, kiad. ALBERT Zsuzsa, VARGHA Kálmán, 4. kiad., Bp., Gondolat, 1974, 346–350); HAJDÚ Ráfis (*Filológiai Közöny*, 1975, 284–291); SZABOLCSI Miklós (a 4. jegyzetben *i. m.*, 734–735).

¹⁰ JÓZSEF Attila *Összes versei*, kritikai kiadás, kiad. STOLL Béla, Bp., Akadémiai, 1984, II, 1928–1937, 339. – A végleges szövegtől eltérő szavakat én emeltem ki – S. P.

csak azt, ami az ő és mások, így magának a köszöntő vers szerzőjének szemében szintén „valódi”-nak látszik, akkor ez a fogalom, mármint a „valódi”, a közvetlenül látott és megélt valóság, amiben azonban sok minden bizonyul előbb vagy utóbb pusztán látszatnak vagy legalábbis átmenetinek (akcidenciának) egy magasabb rendű és távlatos (szubsztanciális) szemlélet alapján. Ez utóbbi mutat fogékonyságot az esetlegességektől és a félrevezető látszatoktól megtisztított lényeg iránt, képes annak fölismerésére, és azt mint az „igaz”-at mutatja föl, tehát mondja el az adott helyzetben. „Így más, így több az *igaz* József Attilánál, mint a *valódi*.”¹¹

Értekes vonása Lőrincze fejtegetésének, hogy a szemléletmódok közti bölcséleti gyökerű különbségtétel e megnyilatkozását beleágyazza a magyar irodalmi hagyományba. A *Vojtina Ars poétikáját* író Arany Jánosnál leli meg e megkülönböztetés elvének megfogalmazását, amely éppoly pregnáns, mint amennyire epigrammatikusan tömör és találó költői szempontból. „Csakhogy nem ami *rész szerint* igaz, – *Olyan* kell, mi *egészben s mindig* az.” Rámutatva a szóegyezésekre, Balogh László szintén hangsúlyozza, hogy a 20. századi költő tudatosan is kapcsolódott az előző századbeli alkotónak ebben a versében hangoztatott követelményéhez.¹² Amikor a műalkotásokban a tartalom és a művészi forma viszonyát igyekeznek tisztázni József Attila a „művészbölcséleti alapelemek” tárgymeghatározással jelölt, *Irodalom és szocializmus* címet viselő előadásában, akkor ezzel a nyilván paradoxonnak szánt kijelentéssel világítja meg a kettő közti, a közvetlen szemlélet számára rejtve maradó kapcsolatot: „Költő, mondj igazat, de rajt ne fogjanak, csak akkor, ha elemeznek.”¹³ Itt kétségbe vonhatatlan, noha parodisztikus jellegű utalás történik Arany említett versére. Bár ennek az előadásnak szövege bő hat évvel korábbi a Thomas Mannt üdvözlő versnél, az a következtetés bizvást levonható belőle, hogy amikor szerzője a művészi alkotómunka természetéről elmélkedett, szükségesnek tartotta nyomatékkal kiemelni az általa egyik legfontosabbnak tartott összetevőt: a forma által történő ösztönös-tudatos különbségtételt a való világ lényegi (tehát „igaz”), valamint az esetleges, noha természetesen „valódi” vonásai között. Bizonyítottnak vehetjük továbbá azt is, hogy e követelmény Arany Jánostól származó szavakba öntése a tudatosság pontosan meg nem határozható fokán, de valamiképp föltétlenül ott élt az emlékezetében, ha effélékről gondolkodott. Az üdvözlő vers általunk vizsgált sorában föllelhető gondolatbeli párhuzam Arany szavaival az emlék élő voltának egyszerre megnyilatkozása és kézzel fogható bizonyítéka. Az inspiráció valószínű forrásai közül tehát semmiképp sem iktatható ki a magyar költészetbeli hagyomány, jelesül az egy századdal korábbi költő szavainak emléke.

Nagyon is érthető igényként merült föl azonban, hogy az üdvözlő vers ez igen jelentékenynek – ha ugyan nem *a* legjelentékenyebbnek – minősülő sorában attól a személytől származó inspirációt is ki lehessen mutatni, akinek tiszteletére íródott a költemény. Ezt

¹¹ LŐRINCZE Lajos, *Az igazat mondd, ne csak a valódit* = L. L., *Nyelvőrségen*, Bp., Akadémiai, 1968, 432–434.

¹² BALOGH László, *József Attila*, Bp., Gondolat, 1969 (Nagy Magyar Írók), 175–176.

¹³ JÓZSEF Attila *Összes művei*, III, *Cikkek, tanulmányok, vázlatok*, kiad. SZABOLCSI Miklós, Bp., Akadémiai, 1958, 88.

az igényt elégítette ki Tóth István, amikor olyan szóhasználatbeli párhuzamokat mutatott föl, amelyek a *József és testvérei* tetralógia második kötete, *Az ifjú József* negyedik fejezete (az eredetiben „főrész”, Hauptstück) *Rúben borzongása* címet viselő szakaszában fordulnak elő. Ehelyütt József igyekszik megértetni féltestvéreivel, a Leától született Rúbennel, hogy voltaképpen miként alakult apjuk, Jákób szívbéli viszonya az egyikük, illetve a másikuk anyjával, Ráhellel és annak nővéreivel, Leával. Noha Jákób egy csel következtében elsöül az utóbbival ült nászt, de ezt abban a hitben tette, hogy az előbbit tartja a karjaiban. *Valóság szerint* ugyan Leával történt a nász, de *igazság szerint* másként van: Jákób hite és szerelme a fontos, és ez Ráhelt illette.¹⁴ A párhuzamra rámutató cikk írója német eredetiben is idézi a beszélgetés során József szájából elhangzó két releváns mondatot, amelyben szemben áll egymással a „Wirklichkeit” és a „Wahrheit” fogalma. Ez utóbbi idézetekre azonban megítélésem szerint nincs, illetve nem volt szükség. Úgyszólván teljes bizonyossággal állítható, hogy József Attila a regényt nem eredetiben, hanem magyarul olvasta. Erre mutat, ahogyan a később tetralógiává terebélyesedett regényfolyam első két kötetének címét említi 1935 végén vagy 1936 elején, amikor még csak ez a kettő volt nyomtatásban hozzáférhető mind németül, mind magyarul. Ez annak a „munkakapcsolatnak” során történt, amely a költő és első pszichoanalitikus orvosa, Rapaport Samu között jött létre.¹⁵ Mivel József Attila anyagi helyzete nem tette lehetővé, hogy hosszabb időn át rendszeresen fizessen a terápiáért, utóbb abban egyeztek meg, hogy a paciens honorárium helyett az orvos tanulmányait, illetve könyveit stilisztikai szempontból javítani fogja. Ez az 1936 áprilisában – már jóval az analitikus kezelés abbamaradása után – megjelent könyv esetében odáig ment, hogy egyes részeket ő maga írt meg benne. Az *Alvás, aluszékonyság, álmatlanság* című kötetéről van szó, amelyben *Az álom; az alvás nyelve* címet viselő fejezet Valachi Anna megállapítása szerint „szinte teljesen az ő [József Attila] keze s szelleme nyomát őrzi”. Véleménye alátámasztásául hosszabban idéz ebből a fejezetből, az idézet éppen a Thomas Mann-nal kapcsolatos mondattal kezdve. „A legutolsó évek folyamán Thomas Mann két könyvében (József és Jákob) az analitikai kutatás útjától teljesen függetlenül – azonban mindenképpen annak szellemében – megkísérelte a bibliai lelki történetet a pszichológiai valóság magjára visszavezetni. Azt hisszük, hogy a kísérlet a legenda és mesevalóság fogalmát merőben megújította. A pszichoanalízis szempontjából egy ilyen munkának kétszeres jelentősége van: egyrészt a tudomány hatalmas hatását és korbefolyásoló voltát mutatja, ha a kor legnagyobb íróinak egyike ebben a szellemben alkot; másrészt pedig a módszernek ilyen új és új területre való kiterjesztése a tudományos világkép egységesítésére vezet.”¹⁶

¹⁴ TÓTH István, „Az igazat mondd, ne csak a valódit”, Nyr, 110(1986), 225–226. – Thomas MANN regényének SÁRKÖZI György készítette fordításában a párbeszéd helye: *József*, Bp., Athenaeum, 1934, 132; illetve újabb kiadásban: *József és testvérei*, Bp., Magyar Helikon, 1963 (Helikon Klasszikusok), 371. – A regény szövegében nincsenek kiemelve a cikkíró által kurzivált szavak.

¹⁵ Erre nézve lásd VALACHI Anna tanulmányát: *Analízis és munkakapcsolat dr. Rapaport Samuval* = „Miert fáj ma is”: *Az ismeretlen József Attila*, Bp., Balassi–Közgazdasági és Jogi, 1992, 229–258, különösen 237.

¹⁶ *Uo.*, 255. – Szabolcsi Miklós, magáévá téve Valachi Anna kutatási eredményeit (lásd a 4. jegyzetben *i. m.*, 593), korrigálta korábbi nézetét, hogy „dr. Rapaport Samu későbbi könyvében (*Alvás, aluszékonyság, álmatlanság*, Bp., 1936) már nem vagy alig találjuk nyomát a költő alakító-stilizáló beavatkozásának”. JÓZSEF

Mint ahogy a bibliai tárgyú regényfolyam első két darabját, sorrendjüket fölcserélve, azzal a rövidített címmel említi a költő, amellyel 1934-ben, nem sokkal az eredetét követően, magyar fordításuk megjelent, vagyis nem a német címek pontos magyar megfelelőivel (*Jákób története*; *Az ifjú József*) utal rájuk, ez kétségtelenné teszi, hogy nem eredetiben, hanem a magyar fordítás alapján ismerkedett meg velük. Mint egykor háromnegyed évig bécsi lakos, az ottani egyetem beiratkozott diákja és a könyvtárak szorgalmas látogatója, József Attila olvasott németül, sőt, némileg túltengő önbizalommal, verset is megpróbált írni ezen a nyelven,¹⁷ de nyilván szívesebben olvasta Thomas Mann igazán nem könnyű nyelvezetű szépprózáját anyanyelvére fordítva, mint eredetiben. Számítsuk hozzá ehhez, hogy a magyarul megjelent kötetekhez hozzáférni is egyszerűbb volt, mint a német kiadásokhoz. Ezért írtam főntebb, hogy Tóth István szükségtelenül idézte az általa fölmutatott párhuzammal kapcsolatban az ellentétpárt megjelenítő német szavakat.

Magyar megfelelőik előfordulása mind Thomas Mann regényében, mind József Attilának a német író tündözlő verse nevezetes sorában voltaképp kielégítően megalapozná a két alkotás közti inspiratív kapcsolat lehetőségét. Ilyenformán további szövegyezés kimutatása csupán e kapcsolat létezésének megerősítését szolgálhatja, és nem kell úgy számolni vele, mint aminek köszönhető egyáltalán ez az inspiráció. Figyelembe veendő azonban, hogy a megjelölt helyen a regényhős József szájába adott kijelentések során kétszer elhangzó ellentétpár egy 380 nyomtatott oldal terjedelmű regényben, ráadásul nem is kiemelten vagy rendkívüli nyomatékkal fordul elő. Ha pedig József Attila folyamatosan olvasta a regényciklus általa együtt említett első két darabját, úgy az elolvasott könyvoldalak száma 700 volt. E körülmények, józan mérlegelés alapján, jelentősen csökkentik, ha ki nem is zárják annak valószínűségét, hogy a szóban forgó regénynek ez az epizódja, amely az író által nincs is valamely különösen fontos esemény sor közepontjába emelve, úgy belevésődjék az olvasói tudatba, illetve emlékezetbe, hogy a szerzőre gondolva önkéntelenül fölledézódik, ahogy az őt köszöntő vers megírására készülődő József Attilánál történt. Ehhez az inspiráció forrásául föltételezett mondatok túlon túl föloldódtak, illetve elmerültek a regényszöveg 380, sőt esetleg 700 oldalnyi tengerében. Nem így a Thomas Manntól származó, a bibliai regény(ek)hez mérten összehasonlíthatatlanul rövidebb írásban, amelynek már bevezetője nagy nyomatékkal exponálja a bennünket foglalkoztató fogalmi ellentétet.

Thomas Mann, az inspirátor

Mielőtt azonban nekifognánk ismertetni a német írónak azt a cikkét, amelyről leginkább föltételezhető, hogy betöltötte az általunk itt vizsgált verssor egyik inspirálójának szerepét, szólnunk kell az üdvözlő vers szerzőjének az üdvözölthöz fűződő – minden

Attila *Összes művei*, IV, *Novellák, önvallomások, műfordítások, pótlások*, kiad. FEHÉR Erzsébet, SZABOLCSI Miklós, Bp., Akadémiai, 1967, 293.

¹⁷ KOVÁCS György, *Bécsi emlékek József Attiláról = József Attila emlékkönyv*, szerk. SZABOLCSI Miklós, Bp., Szépirodalmi, 1957, 149–156; lásd a *Wolke* című versét a 10. jegyzet idézte kritikai kiadásban, II, 509.

valószínűség szerint létezett – közvetlen-személyes viszonyáról a vers keletkezését megelőző időben. Bármily kevésbé konkrétak és informatívak a kortársaknak e találkozás(ok)ról szóló híradásai, eléggé számosak ahhoz, hogy fölöttébb megnehezítsék a kétségek hangoztatását, netán a cáfolatra tett kísérletet. Egymástól függetlenül írt, illetve szólt a két férfi találkozásáról Hatvany Lajos és felesége, akik a Mann házaspárt többszöri alkalommal vendégül látták Bécsi kapu téri házukban.¹⁸ Emlékezései során Németh Andor is szentelt pár sort a magyar költő és a német író Hatvanyéknál való találkozásának, amelynek tanúja volt, noha az időpontra nézve téved. Sós Endre pedig kettejük beszélgetésének még egyik – állítólagos – témáját is megnevezi.¹⁹ Mindezek nyomán a költő biográfusa monográfiatorozatának utolsó kötetében először csak megszorítással mint „valószínűség”-ről szól József Attila részvételéről a Thomas Mann tiszteletére Hatvanyék által adott 1935. január 27-i estélyen. Szabolcsi tehát a két férfi személyes megismerkedését ki nem zárható, de nem is bizonyított mozzanatnak minősíti. Utóbb viszont már tényként beszél róla: „Thomas Mann [...] már többször járt Magyarországon, és [Hatvanyéknál] találkozott is József Attilával.”²⁰

Másfelől Thomas Mann-nak József Attilával kapcsolatos megnyilatkozásai, főképpen azok a szavak, amelyeket abban az 1955. január közepén az Írószövetséghez intézett levelében vetett papírra, amelyet a költő születése fél évszázados fordulójának alkalmából küldött: „[...] megmaradt bennem Attila szellemi egyéniségének képe [...] Személyes találkozásunk Budapesten, lényének gyengédsége és nemes szerénysége, tiszta és szenvedélyes idealizmusa feledhetetlen benyomást tett rám [...]”²¹ – aligha értelmezhető kielégítően annak az egyetlen találkozásnak alapján, amire 1937. január 13-án a Magyar Színházban a fölolvadás előtt és esetleg még aznap valamivel korábban – ahogyan Hatvany Lajos emlékszik – az ő házában, a Bécsi kapu téren került sor. Valószínűbbnek látszik, hogy ezt megelőzően már találkoztak: Thomas Mann 1935. januári vagy 1936. júniusi ittlétekor, esetleg mindkét alkalommal. Így már bővebb lehetőség nyílt rá, hogy „Attila szellemi egyéniségének képe” emlékezetes maradjon Mann számára. Ugyanakkor persze nem hagyható figyelmen kívül, hogy az író mindenkor kész volt ilyen udvarias gesztusnak számító kijelentést tenni olyanokkal kapcsolatban, akiknek részéről a személyét és alkotásait illető nagyfokú tiszteletet és elismerést tapasztalt. Márpedig József Attila verse egyike volt a legjelentősebb ilyen megnyilatkozásoknak.

Annyit mindenképpen joggal föl lehet tételezni, hogy a költőnek a megírás előtt voltak már némi közvetlen-személyes, noha semmi esetre sem alapos benyomásai arról, akit versben készült köszönteni. Meglehetősen sokan és sokszor megírták, mennyire tartoz-

¹⁸ HATVANY Lajos, „Fehérek közt egy európai” = H. L., *Öt évtized: Tanulmányok, cikkek*, Bp., Szépirodalmi, 1961, 136; GYÖRI Judit, *Thomas Mann Magyarországon (Felolvasóestjeinek története és sajtóvisszhangja)*, Bp., Akadémiai, 1968 (Modern Filológiai Füzetek, 4), 93–94; *Így láttuk Bartókot*, szerk. BÓNIS Ferenc, Bp., Zeneműkiadó, 1981, 258.

¹⁹ E két utóbbi említést idézi a *Kortársak József Attiláról*, a 7. jegyzetben *i. m.*, I, 835.

²⁰ SZABOLCSI Miklós, a 4. jegyzetben *i. m.*, 459, 730. – A 7. jegyzetben idézett cikkgyűjtemény TVERDOTA György által József Attila életéről összeállított kronológiája ugyancsak „valószínű”-nek mondja az 1935. januári találkozást: III, 2111.

²¹ *Thomas Mann és Magyarország*, a 2. jegyzetben *i. m.*, 292–294.

kodó és szertartásos hűvösségbe burkoltan udvarias volt Mann a neki bemutatott idegekkel, akikkel szemben formális gesztusoknál egyebet nem engedett meg magának, hacsak nem voltak sajátos okai másmilyen magatartásra. Németh Andor írja mind az idézett emlékezéseiben, mind az Újság 1937. január 14-i számában névtelenül közölt, de minden bizonnyal tőle származó beszámolóban az előző napi fölolvásáról, hogy az író „olyan volt, mint egy porosz katonatiszt civilben”. Bármiként is állt a dolog, a föntiekből bizvást levonható az a következtetés, hogy a költeményének keletkezését megelőző időkből József Attila őrzött valamelyes emléket Thomas Mann egyéniségéről. Ha fölszines volt is ez a benyomás – a körülmények és Mann karaktervonásai folytán aligha lehetett más –, és talán nem volt mindenestül kedvező, korántsem károsította a három évtizeddel idősebb, világhírű Nobel-díjas emigráns iránti tiszteletet, amelyet az műveivel és közéleti magatartásával ébresztett a költőben. Versének hangütése rögtön és egyértelműen tanúsodik erről. Az öntudatra ébredése óta az apahiánytól szenvedő és folyvást apapótléket kereső embernek mélyről föltörő vágya szólal meg a nyitósorokban, amikor a szorongásai elől a felnőttek védelemmel kecsegtető oltalmába kíváncszó gyermek gesztusával fordul a köszöntött vendég felé.

Fordítsuk immár figyelmünket arra a Thomas Mann írta cikkekre, amelyről föltételezhető, hogy egyes részei inspiráló erővel bírtak az „igaz” és a „valódi” szembeállításakor az üdvözlő versben. Egyértelmű tárgyi bizonyíték nem áll rendelkezésünkre arról, hogy ismerte, illetve olvasta a költő ezt az írást, csupán ennek valószínűsége válik igen erőssé az alább fölsorakoztatandó érvek nyomán. Több minden alapozza meg a valószínűségnek ezt a magas fokát. A fogalompár tagjainak, illetve az őket kifejező szavaknak többszöri és igen nyomatékos szembeállítása, amely ezúttal sokkal markánsabb és szembeötlőbb, mint *Az ifjú József* főntebb idézett helyén, ahonnan az ösztönzést egyszer már eredzettni igyekeztek. Aztán az ellentétes fogalmakat kifejező szavak azonosságán kívül további szövegyezések előfordulása. Továbbá Mann szóban forgó cikkének megjelenési helye, végül pedig az üdvözlő vers megszületésének Vágó Márta leírásából ismert körülményei.

A Cobden című havilap 1935. áprilisi száma közölte vezető helyen és kiemelt szedéssel Thomas Mann írását *A háború veszedelme* cím alatt. Ezt az önmagát „gazdasági és társadalmi folyóirat”-ként meghatározó periodikumot az angol „menchesterianusok”, tehát a védővámoktól mentes szabadkereskedelem liberális híveinek vezető ideológusa, Richard Cobden (1804–1865) nevét viselő magyar szövetség²² adta ki 1934-től kezdve. Főszerkesztője az 1922-ben alakult és a liberális szellemű kereskedőket tömörítő szövetség alapító elnöke, a szabadkőműves Halasi-Fischer Ödön (1885–1965), Jászi Oszkár követője volt. Az áruház-tulajdonos és gazdaságpolitikus Halasi-Fischer a polgári radikális Világ munkatársaként és pénzügyi vezetőjeként is tevékenykedett. Komolyan érdeklődött a szépirodalom iránt. Korai és nagy tisztelője volt Thomas Mann-nak, 1913 augusztusában fölkereste az író Bad Tölz-i lakhelyén, és terjedelmes cikkben számolt be a látogatásról. Ugyancsak ő szervezte meg a német író fölolvással egybekötött első

²² A Magyar Cobden Szövetséget illetően lásd L. NAGY Zsuzsa, *Bethlen liberális ellenzéke (Liberális pártok 1919–1931)*, Bp., Akadémiai, 1980, 82; továbbá JÓZSEF Attila *Összes művei*, a 13. jegyzetben i. m., 413.

budapesti látogatását, amelyre még ugyanabban az évben december 5–8-a között került sor.²³ Az általa szerkesztett folyóirat többször foglalkozott Mann munkásságával. Az 1935. szeptemberi számban recenzió jelent meg a *Mesterek szenvedése és nagysága* című esszékiötetéről Hevesi András tollából, Halasi-Fischer felesége, az újságíró, fordító és bölcsészdoktor Kurzweil Annie (1893–1980)²⁴ pedig Annie Fischer névvel közreadta magyarul azt a nyílt levelet, amelyben Mann először vállalt szolidaritást emigráns író-társáival²⁵ (1936. február–március), majd recenziót közölt a *József Egyiptomban* eredeti kiadásáról (1937. január) és az író által szerkesztett Mass und Wert című folyóirat megindulásáról (1937. augusztus).

Ami a bennünket közlő, *A háború veszedelme* című cikket illeti, annak eredetijét hiába keressük Thomas Mann összegyűjtött műveinek bármelyik kiadásában. (Eddig hat létezik belőlük, csaknem mindegyiket többször és több módon is kiadták.) Ez az írás voltaképpen egy beszéden alapult, amelyet az akkor már bő másfél éve ténylegesen emigráns író 1934. november 11-én mondott el Bázelen egy svájci civil szervezet, az Európa-Unió békenagygyűlésén. A rendezvényre az I. világháború harci cselekményeit lezáró compïègne-i fegyverszünet megkötésének 16. évfordulója alkalmából került sor. Beszédét Mann aztán megismételte a következő év januárjának 9. napján Luzernben. Az eredeti és teljes szöveg nem látott nyomdafestéket írójának életében, csupán ismertetés és kivonat volt olvasható róla, illetve belőle különböző napilapokban, így a Pester Lloyd 1934. november 24-i számában is *Bekanntnis zu Europa* címmel.²⁶ A teljes eredetit a zürichi Thomas Mann Archívumba került gépirat alapján tette közzé az intézmény pár éve elhunyt vezetője, Hans Wysling professzor az író nevét viselő svájci társaság évente megjelenő közlönyében.²⁷

Nem tudni, ki adott címet a magyar fordításnak: maga az író, esetleg a fordító (ez minden valószínűség szerint Kurzweil-Fischer Annie volt) vagy a folyóirat szerkesztője. További különbség a cím nélküli német szöveg és magyar fordítása között, hogy az utóbbi – cikk-jellegének megfelelően – elhagyta a beszédnek mind a hallgatóságot megszólító bevezető mondatát, mind pedig az utolsó bekezdésből a Svájcra mint többnemzetiségű és „par excellence pacifista” államra vonatkozó passzust. E kevéssé jelentős eltérések azonban nem változtatnak azon a tényen, hogy az ifjúság militarista szellemű nevelése és a nyaklók nélküli fegyverkezés idején (egyértelmű utalás a néven nem nevezett náci Német-

²³ Halasi-Fischerrel és Thomas Mann-nak általa szervezett első budapesti szereplésével kapcsolatban lásd *Magyar írók élete és munkái*, összeáll. GULYÁS Pál, sajtó alá rend. VICZIÁN János, IX, Bp., Argumentum–MTA Könyvtára, 1992, 188–189; GYÓRI Judit, a 18. jegyzetben *i. m.*, 7–25; *Thomas Mann és Magyarország*, a 2. jegyzetben *i. m.*, 10, 37–54, 352–354; SCHWEITZER Pál, *Thomas Mann feljegyzései első budapesti felolvasásáról*, It, 1977, 478–482; Uő., *Thomas Mann két magyar irodalmi vonatkozású levele 1913-ból*, ItK, 1981, 458–463; Uő., *Utóhangok Thomas Mann első budapesti látogatásához*, ItK, 1998, 562–565.

²⁴ *Magyar írók élete és munkái*, az előző jegyzetben *i. m.*, XVII, 1995, 798–799.

²⁵ Lásd THOMAS MANN, *Levelek 1934–1955*, Bp., Európa, 1967, 52–57.

²⁶ Magyar fordítása: *Thomas Mann és Magyarország*, a 2. jegyzetben *i. m.*, 161–162.

²⁷ HANS WYSLING, *Thomas Manns Rede vor der Europa-Union in Basel gehalten am 11. November 1934 im Grossen Festsaal der Mustermesse*, Blätter der Thomas Mann Gesellschaft Zürich, No. 20, 1983–1984, 5–13.

ország politikájára) az írónak a béke ügye melletti eltökélt kiállását bizonyító írásos dokumentum a magyar olvasóhoz csaknem fél évszázaddal korábban került el, mintsem eredetijét teljes egészében publikálták.

Mi indította Mannt, hogy beszéde szövegét eljuttassa a Cobden szerkesztőjéhez? Erre nézve nem rendelkezünk biztos fogódzóval. Egy hónappal az 1935. januári magyarországi tartózkodását követően egyebek között ez olvasható február 28-i dátummal naplójának megfelelő kötetében: „Schickte die Basel-Luzerner Ansprache an O. Fischer.” (Elküldtem bázeli-luzerni beszédemet O. Fischernek.)²⁸ A legvalószínűbb, hogy itt, Budapesten (esetleg a 27-i esti fogadás alkalmával) kért az írótól Halasi-Fischer valami időszzerű témával foglalkozó kéziratot folyóirata számára. Mivel ez utóbbi a január 19-étől 31-éig tartó (Bécs – Prága – ismét Bécs – Budapest – még egyszer Bécs) fölolvassókörutat követően csupán egy hétig tartózkodott küsnachti házában, mialatt el kellett intéznie a 12 napi távollét során fölgyülemlett „áttekinthetetlen tömegű” postáját, és korántsem utolsósorban végezte az élete legfőbb tartalmát adó alkotómunkát – ez most a *József Egyiptomban* 5. fejezete 6. szakaszának (*Tudósítás Mont-kav szerény elmúlásáról*) megírásából állott – , majd két hétre pihenni utazott feleségével Sankt Moritzba, és persze ott sem szűnt meg dolgozni a regényen, valamint intézni mindig nagy volumenű levelezését, ilyenformán nem csoda, hogy csak hazatérte után egy héttel, február utolsó napján jutott ideje postázni a Cobdennek szánt szöveget, amelyen a szükségesnek vélt húzásokat nyilván akkor végezte el. A beérkezett kéziratnak haladéktalanul nekilátott a fordító, és munkája eredményét a folyóirat áprilisi száma saját copyrightjának föltüntetésével közölte. Ez utóbbi körülmény arra enged következtetni, hogy a szerző másutt nem kívánta megjelentetni ezt a beszédét, illetve cikkét. A napló tanúsága szerint²⁹ megírásával szemben bizonyos politikai megfontolások alapján ellenérzései voltak, de ezeknek ismertetése már nem tartozik a témánkhoz. Mindenesetre nem jegyezte föl a magyar fordítás meg az érte kapott honorárium beérkezését, noha úgyszólván elképzelhetetlen, hogy ne küldték volna meg neki a kérdéses folyóirat-számot, és a naplóíró általában megemlékezett róla, ha kézhez vette valamely művének idegen nyelvű fordítását.

Vegyük szemügyre most már a beszédszövegből kialakított cikk tartalmát a bennünket érdeklő szemszögből: mit meríthetett belőle inspirációként József Attila.

Fölöttébb racionális fejtegetését – amely, sajnos, utóbb illúzióknak bizonyult – 16 évvel az I. világháború befejezése után azzal indítja a cikkíró, hogy egy újabb háború volta-

²⁸ Thomas MANN, *Tagebücher 1935–1936*, hrsg. von Peter de MENDELSSOHN, Frankfurt/M., S. Fischer, 1978, 46. – A küldemény címettségét a sajtó alá rendező Otokar Fischerrel, a prágai Károly Egyetem germanista professzorával azonosítja (uo., 436, 678), akit a napló két alkalommal, január 22-én és február 15-én említ (uo., 18, 37). A Thomas Mann fölöttébb nehezen olvasható kézírásából a kiadás számára „hibátlan átiratot” (uo., VII) készít Yvonne Schmidlin (Zürich) kérésére újból megvizsgálta a február 28-i följegyzésben szereplő Fischer egy betűre rövidített utó- (illetve a németben „elő-”) nevét. 1999. február 16-án kelt levelében tudatta velem, hogy ezúttal az átirás sajnos nem volt hibátlan. A rövidítés nem „O”, hanem „Ö”. A hiba onnan eredt, hogy a magánhangzó fölé kített pontok nem egykönnyen vehetők észre, mivel szinte beleolvadnak az előző sorba. Ezek szerint tehát a naplóíró említett beszédének szövegét Ö[dön] Fischernek küldte el.

²⁹ Thomas MANN, *Tagebücher 1933–1934*, hrsg. von Peter de MENDELSSOHN, Frankfurt/M., S. Fischer, 1987, 561–562.

képpen képtelenségét próbálja kimutatni. Ugyanakkor állítását, éppen racionális megfontolások alapján, mindjárt korrigálja is, amikor rámutat, hogy létezhetnek olyasmik a tapasztalati valóság terén, amik azonban nélkülözik a történelmi totalitás értelmében vett érvényességet. Valódiak ugyan, de valójában nem igazak, létjogosultságuk nincsen megalapozva az emberiség történetében végbemenő erkölcsi fejlődés által.

„Egy új európai háború belső lehetetlensége és vétkes képtelensége érzelmi és lelkiismereti tény, mely már nem szorul logikai vagy akár erkölcsi indoklásra. Elég, ha valóságnak képzeljük el Európa borzalmas önmaga irtását, egymás belefullasztását mérgezőkba s a többi idetartozó, örületes képet. Érző és képzelőerővel bíró embernek ez teljesen elég ahhoz, hogy ráeszméljen ennek lehetetlenségére. Ezzel természetesen nem állítjuk, hogy ha a balsors úgy akarja, a háború nem válhatik még valósággá, de vannak esetek, mikor a »valóság« nem egyértelmű az »igaz«-zal. Az ilyen valóságban egy szikra belső igazság sem volna, és minden egészségesen gondolkozó és érző ember – »egészséges«-en egyszerűen az érzésnek és gondolkodásnak a korral és az erkölcsi pallérozottsággal való egybehangzását értve –, tehát minden ily módon gondolkodó ember undorral és borzadással fordulna el a vad garázdaságtól, mely még egyszer valóra vált, s melyet igazságnak többé semmilyen magasabb értelemben el nem ismerhet.”

Cikke vége felé Thomas Mann azzal a szándékkal tér vissza a kiinduló gondolathoz, hogy rámutasson: lehetséges, mi több, föltétlenül szükséges az ellentétpár tagjai közt most főnnálló feszültség és szembenállás föloldása a jelenkor Európájának társadalmi életében. „[...] ha, mint ma, a valóság még nem érte el a belső igazságot, akkor mindennek meg kell történnie, hogy ez a szakadék kiegyenlítődjék, és a valóság megbékéljen az igazzal.”

Ez a lételméleti dialektika – nyilván párosulva és kiegészülve az Arany János által fölállított esztétikai jellegű követelménnyel, hogy a részigazság (a „való” és a „rész szerint igaz”) helyett a tipikus által érzékletessé tett intenzív totalitást („a való égi másá”-t, illetve az „egészszen s mindig” igazat) kell sugározni a műalkotásnak – nem maradhatott hatástalan a gondolati konstrukciók lírai eszközökkel történő kifejezése iránt oly fogékony, kései József Attilára. Mármintha találkozott vele, azaz ha olvasta Thomas Mann cikkét. Csakhogy valóban olvasta-e ezt a versének megszületése előtt egy és háromnegyed évvel közzétett írást? Mi minden alapozza meg ennek a lehetőségét, sőt teszi azt úgyszólván biztossá?

Elsősorban az a kapcsolat, amely a költőt a Cobden folyóirathoz és az azt kiadó, azonos nevű társaság embereihez fűzte. A lap 1935. június–júliusi számában jelent meg terjedelmes hozzászólása *A középosztály és a vajúdo világ* címmel meghirdetett, az év februárjától szeptemberéig minden számban több író és társadalomtudós véleményét közlő ankéthoz.³⁰ Mivel a Thomas Mann cikkének magyar fordítását közzé tevő áprilisi szám közölte állásfoglalások szerzői között találjuk Bálint Györgyöt és Kassák Lajost, akiknek véleménye aligha volt közömbös József Attila szemében, biztosra vehető, hogy ez a folyóiratszám megfordult a kezében. Ugyanezt a meggyőződést támasztja alá, hogy

³⁰ JAÖM III, a 13. jegyzetben *i. m.*, 171–176, 412–414.

az ankét rendezői nyilvánvalóan nem kértek úgy hozzászólásokat, hogy a fölkereteknek meg ne küldték volna a már korábban közöltek. Ugyanez év decemberében pedig napvilágot látott a folyóirat hasábjain József Attila recenziója Hort Dezső *Új szocializmust!* címmel megjelent könyvéről.³¹

A szerkesztők igen megbecsülték a munkatársukká lett lírikus költői teljesítményét. Erről tanúskodnak a költő műveiről a lapban megjelent méltatások. 1936 márciusában Németh Andor emlékezett meg röviden, de nagy elismeréssel a mintegy 15 hónapja megjelent *Medvetánc* gyűjteményes kötetről, mint amely „mintegy summája – és egyben legmaradandóbb kiteljesedése – az új nemzedék költői törekvéseinek”. Amikor 1936 májusában *Mai magyarok – régi magyarokról* címmel tematikus számot adott ki a költő folyóirata, a Szép Szó, élen *A Dunánál* című versével, a következő hónapban a Cobden Passuth László aláírásával közölte a szám tanulmányainak címét és íróik nevét, de csak a verses prologusnak szentelt elismerő sorokat.³² 1937. február 5-én – tehát több mint három héttel a Mannt üdvözlő vers megírása után – került sor a Magyar Cobden Szövetségben József Attila és Németh Andor nyilvános vitájára a költő és a kritikus viszonyáról. Ez újabb bizonyíték arra nézve, hogy a költő szívélyes kapcsolatban állott a folyóirat szerkesztőivel, akik egyúttal a Szövetség vezetői is voltak. Fölkérésük a vitában történő részvételre még az előző év október 17-én kelt.³³ A Cobden által a vitáról közölt beszámolóban³⁴ a szempontunkból a legfontosabbak a vitavezető Kerpel Jenő bevezetőjéből vett idézetek. Kiviláglik belőlük, mennyire becsülték a Szövetség hangadói a költő József Attilát.

A főntebb röviden leírtak nyomán nem maradhat kétség afelől, hogy rendszeres olvasója volt a Cobdennek, bár a Petőfi Irodalmi Múzeumban őrzött hagyatéka nem tartalmazza a folyóirat egyetlen számát sem. Ez a hagyaték azonban fölöttébb töredékes, és nincsen benne olyan folyóiratpéldány, amely biztosan a költő tulajdona volt.³⁵

Idézzük föl magunkban Vágó Márta leírását József Attila viselkedéséről alig több mint huszonnégy órával azelőtt, hogy nyilvánosan föl kell majd olvasnia a még meg sem írt verset, amelyet azonban újsághír és a Thomas Mann fölolvását hirdető plakát³⁶ már egyaránt bejelentett. Akármilyen magabiztosan állította is, hogy idejében elkészül a vers, hiszen „verset már akkor tudok írni, amikor akarok”, mégis nehéz elképzelnünk, hogy már korábban ne élt volna benne némi szorongás a sikert illetően. Azzal biztatta magát és barátnőjét, hogy „a mondanivaló a fejemben van, csak meg kell csinálni”. Ha valóban így beszélt, egy ideje már készülhetett a megírásra. Az előkészület során fölmerülhetett em-

³¹ *Uo.*, 176–179, 414.

³² *A Kortársak József Attiláról* (a 7. jegyzetben *i. m.*) 289. és 294. írása.

³³ JÓZSEF Attila *Válogatott levelezése*, kiad., jegyz. FEHÉR Erzsébet, Bp., Akadémiai, 1976 (Új Magyar Múzeum, 11), 335–336.

³⁴ *A Kortársak József Attiláról* (a 7. jegyzetben *i. m.*) 330. írása.

³⁵ Vö. TASI József, *József Attila könyvtára és más tanulmányok*, Bp., Ecriture, 1996, 9.

³⁶ Az „ünnepi költemény”-ről az Esti Kurír előző napi számában lehetett olvasni; *Kortársak József Attiláról*, a 7. jegyzetben *i. m.*, 310; a fölolvásást plakátjának részletét lásd *Négy szemközt az utókorral: József Attila fényképeinek ikonográfiája*, összeáll., előszó MACHT Ilona, Bp., Népművelési Propaganda Iroda, 1980 (Fotótéka), 66. és 67. fotó.

lékezetében a Cobden közölte Thomas Mann-cikk mint szerzőjének mind ez ideig magyarul olvasható legegységesebb állásfoglalása közéleti kérdésben. (Az ebben a vonatkozásban jóval részletesebb és határozottabb megnyilatkozását, azt az „1937 Újév napján” dátumú levelét, amelyet válaszul írt a bonni egyetem bölcsészkarának dékánjának, amikor az arról értesítette, hogy német állampolgárságától történt megfosztása következtében törölték az egyetem díszdoktorainak sorából, csak január 20-a után ismertette a magyar sajtó, amikor önálló füzetként jelent meg Svájcban.) József Attila a közvetlen kapcsolódás szándékától vezetve vehette elő a huszonegy hónappal azelőtt olvasott írást. Megtörténhetett, hogy a fölolvastatott bevezetőjének megírására készülődő Ignotus Pál, a Cobden rendszeres munkatársa figyelmeztette rá. De származhatott az emlékeztető Vágó Mártától is, aki megírja, hogy „rettegem a teljes letöréstől [...], amit a [vers] meg nem írás[a] jelentene”, tehát nyilván igyekezett megtenni minden lehetőt, hogy ilyesmi ne következzen be.

Hadd szerepeljen itt még néhány passzus *A háború veszedelme* címmel közölt cikkből annak további valószínűsítése végett, hogy inspiráló szerepe volt a *Thomas Mann üdvözlése* megírásakor. Azt állítja a cikkíró, hogy „voltak régen istentagadók, de azok veszélytelen emberek voltak a mai *eszmetagadókhöz* képest, kik filozófiát gyúrnak abból, hogy nem ismerik el többé az igazság és hazugság közötti különbséget, tagadják az igazat”; ezek „örömeiket lelik a barbárságban [...] és a nyugati *eszmék* elvetésében”. Nyomukban jár „egy bizonyos izgatott, félművelt réteg”, amelynek tagjai „úgy vélik, lejárt *eszmék* és elvek elmerülnek, s új életet jelentő gondolatok és kezdeményezések indulnak”. Mindezzel szemben nyomatékosan hangsúlyozza az író, hogy „a béke gondolata a legszorosabban összefügg a többi elidegeníthetetlen emberi és nyugati *eszmével*, az igazság, a szabadság és jog *eszméivel*”, azokkal „az örök és el nem idegeníthető *eszmékkel*, melyek a nyugati szellemet kialakították”. Tehát „a valóságot a lelkiismeret által korrigáló *eszmék*”-kel. „Aki azt hiszi, hogy ezek az *eszmék* a századok változásainak vagy különösen politikai rendszerek változásainak vannak alárendelve, az szellemi és erkölcsi ellenállás hiányát tanúsítja a kor és a pillanat rázkódtatásaival szemben.” Az emberhez méltó jövő „nem képzelhető el azoknak az *eszméknek* megőrzése nélkül, amelyek teljesen függetlenek az emberi magatartás időleges ingadozásaitól”. (*A dölt betűs* kiemelések itt és a továbbiakban is tőlem származnak – S. P.) Nem kézenfekvő-e vajon az a vélekedés, hogy a Nyugat szellemét megtestesítő *eszmék* megőrzése roppant fontosságának többszöri és nyomatékos hangsúlyozása, valamint az aggodó figyelmeztetés az *eszmetagadók* aknamunkájának veszélyeire inspirálólag hathatott, amikor az „új ordas *eszmék*” ránk uszulása és a közénk hatoló „új mérge” miatti borzadás metaforái kerültek be a vers 25–27. sorába? (A „borzadás” is előfordul a cikkből vett első idézetben!)

Ezzel még mindig nem merítettük ki maradéktalanul a cikk és a vers közt föllelhető gondolati és kifejezésbeli párhuzamokban megtestesülő inspirációs lehetőségek körét. Thomas Mann emlegeti „az *európai* ember bonyolult körülmények összetalálkozása folytán” előállott bajait, a „minden *európai* gondolat tagadásában” rejlő súlyos fenyegetést a humanitásra nézve. Megmondja továbbá, mi szükséges ahhoz, hogy „az *európai* szellem eljövendő kora” valamennyire is méltó legyen a múltjához. Az, hogy minél töb-

ben legyenek e szellem elkötelezettjei. Ugyanis „egy új ember- és szellemtípus támadt *Európában*, olyan típus”, amely – az író meggyőződéssel vallja – „súlyosan veszélyezteti a földrész szellemi egységét és fizikai jövőjét”. „*Európában* egy szenny-pragmatizmus fészkelte be magát, mely hajlandó minden aggály nélkül gonosztetteket elkövetni”, és „nem riad vissza a hamisítás fogalmától, mert számára a hamisítás annyi, mint az igazság, ha neki hasznos”. Látva az „Európa” és az „európai” fogalmának ilyen gyakori előfordulását, valamint annak hangsúlyozását, hogy mi a teendő e fogalmak szellemi tartalmát fenyegető veszélyek leküzdése érdekében, aligha adhatunk tagadó választ arra a kérdésre: kaphatott-e innen is ösztönzést a költő, hogy az általa üdvözölt személyről végül ezt a – versének 14. sorához hasonlóan ugyancsak szállóigévé vált – meghatározást adja: „fehérek közt egy európai”.